

Алымбаева Б.А.

СУЛТАН РАЕВДИН «КҮН КАРМАГАН БАЛА» ПОВЕСТИНДЕГИ ИДЕЯЛЫК-КӨРКӨМДҮК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨР

Алымбаева Б.А.

ИДЕЙНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ В ПОВЕСТИ СУЛТАН РАЕВА «МАЛЬЧИК, ДЕРЖАВШИЙ В РУКАХ СОЛНЦЕ»

В.А. Alymbaeva

THE IDEOLOGICAL AND ARTISTIC FEATURES IN THE STORY OF SULTAN RAYEV «THE BOY, HOLDING THE SUN»

УДК: 89/23.004-75

Адам баласынын ар турдүүлүгү, алгач төрөлгөндөн таза болуп, улам жашы өйдөлөгөн сайын кирдей баштаары сыяктуу терең философиялык маселелерди жазуучунун чыгармасында кенен козголгон.

Негизги сөздөр: жазуучу, ой, турмуш, диалект, ой толгоо.

Писатель в произведении затронул глубокие философские проблемы, как разнородность человечества, чистоту души младенца, изменения нравов с возрастом.

Ключевые слова: писатель, идея, жизнь, диалект, мысль.

The writer touched upon the problem such as human being is pure at the beginning of his life when he is newly born but by growing his actions becomes dirtier by the influence of society.

Key words: writer, idea, life, dialect, thought.

Султан Раевдин “Күн кармаган бала” повести 1985-жылы жазылган. Чыгарма жазылган маал союздук алкакта “кайра куруу”, “демократия” сыяктуу жаңылыктар баш багып, элдин дүйнөтаным, психологиясына жаңы түшүнүктөр кирип баштаган мезгил болчу. Ичтеринде 70 жыл бою сары майдай сактап жүргөн айгине сырларын ачыкка чыгарып, мезгилдүү басма сөздөрдө ачыктыктын белгиси аздап байкала баштаган кез болчу. Коомдогу ушул абал, адам дүйнөсүндөгү мындай шарт-жагдай чыгармада кандайча көрүнөт? Чыгарманын идеясы кандай?

Чыгармачыл адамдарга, айрыкча проза жанрында изденгендерге дүйнөлүк жазуучубуз Чыңгыз Айтматовдун албан тоодой таасири болгондугу белгилүү. Ошол таасир С.Раевдин аталган чыгармасынан дагы байкалат десек жаңылыштык болбойт. Ч.Айтматов адатта кайсы чыгармасында болбосун негизги сөзгө, маселеге кирээрден мурда көпкө чейин табиятты, жаратылышты сүрөттөөгө орун берет. “Кыямат” романын алсак деле адам дүйнөсүнө киргенге чейинки карышкырлардын жашоо жагдайы кеңири сүрөттөөгө алынган. Ал эми С.Раевдин чыгармасында чыккандардын ойлоосу, тиричилиги, кыймылы узакка сүрөттөлөт. Мунун дагы өз себеби бар. Анткени чыккандардын жашоосу жер менен абдан тыгыз байланыштуу. Ал эми адам баласынын турмушу дагы эки учурда тең – тирүүлүктө дагы, көзү өткөндөн кийин дагы жер, топурак менен байланыштуу. Ал чыккандай болуп ийин казып, тиричилик кылбаганы менен, адам каза болгондо жай казып, акыркы сапарга аны узатмайы бар. Ушул көрүнүшкө байланыштуу жазуучу көр казгандардын

ишин көрсөтүү менен негизги сөзгө баш багат. Бирде чыккандын, бирде адамдын тиричилигин сүрөттөп, экөөнү бири-бирине тең катар коюп жүрүп отурат.

“Эсинде. Шондо байкуш чычкан түрү шумдук айбандын да ыйлар күнү барбы деп, бирин алдуу, бирин алсыз кылып жараткан бул жалганда акыйкат барбы деп, каңырыгы кырк түтөп, зарлап ийген, зарлап... Наалаты жалган жашоодон адилдиктин атын сурап, ал кайда калган, деги барбы бул дүйнөдө ал издеген адилдик? Бар болсо кана? Кана?! Качанга чейин бирөө жемге, бирөө жешке жаралат. Бирөөнү бирөө мүлжүбөй күн өткөрөөргө болобу акыры, болобу? Ушуну түгөлү менен жараткандын оозунан эшиткиси келди кор болгон кокуй чычкан. Кокуй күнү кор болгон бечара чычкан о жараткан теңирге ушинтип үн салган ошондо. Айбандык ачуу чындыгын билгиси келген, уккусу келген. Ага жоопту ким айтмак эле, ким?...” (1.126-б.). Чындык издеген майда жандыктын абалына жазуучу адам баласын дагы коет. Окурмандарга адам тагдырларын сүрөттөө аркылуу суроо таштайт.

“Эски мазарга келген алты киши шамалдан корголонушуп, чийбаркыт костюмчандын жанына үймөлөктөй калды. Биринен сала бирине өткөн ыстыкан бат-бат бошоп, заматта эле бөтөлкөнүн ичи куу жалагандай какшып чыкты. Алар какшыткан экинчи бөтөлкө да куураган чөптөрдүн астына кирип, андоос салып жаткан Эне-Чычкандын жанына түштү тарс этип (1.132-б.). Кыргызстандын түштүгү тарапта “мазар” сөзү адамдын сөөгү коюлган жер деген түшүнүктү берет (түндүк жакта бул сөз адамдар зыярат кыла турган дарак, булак, таш, көзү өткөндөрдүн сөөгү коюлган жер ж.б. билдирет). Автор айтып жаткан алты адам сөөк көмүү үчүн жай казышмак. Кептин мааниси ушул жерден башталат. Анткени бир күндө эки адамдын сөөгү жерге берилгени турат. Анын бири – көп жыл бою чарбанын раиси болгон Басыт, экинчиси – акыл-эси кемирээк кичине бала. Экөөнүн турмушка келүүсү, биринин узак, экинчисинин кыска өмүрлүк жашоосу, өлүмү, анын тиги жайга узго зыйнаттары – мунун бардыгы жазуучу тарабынан терең контрастта чагылдырылат. Бири – турмушта көп жаза тайган, күнөө кетирген, турмушка көзү каныккан адам. Ал тургай өлөөр алдындагы анын эң акыркы айткан сөзү дагы “Кечиргиле!” болуп жатат. Ага жакындары, балдары дагы айраң-таң. “Атабыз эл башкарган, кадырга ээ болгон эле адам эмеспи, кимден кечирим сурады?”, – деп алар дагы арсарсып калышат. Экинчиси – эч кимдин алдында кылдай күнөөсү жок,

таза, бае кичинекей бала. Анын болгон акыл-ою “эптеп күндү кармап алсам, аны элдин баарына берсем” – деген романтикалуу ой менен өттү.

Жазуучу курактык жактан дагы, кудай алдын-дагы күнөөлүү, күнөөсүздүгү жагынан дагы экөөнү карама-каршы таризде сүрөттөйт. “Кызматың болсо кишисиң элге. Азыр кызматка карап салам айтмай заман. Колуңан коко келбесе кай арыңа кишисиң өзү? Казыр башыңы ойлобой, көчүгүнү ойло... Буну жадыңардан чыгарбагыла. Жакшы жашайм десенер отурган жериңер жумшак, кызматыңар түзүгүрөөк болсун. Элдин күнү тушкүдөй болсун силерге. Күнү түшкөн соң элден өткөн акылдуу жан барбы, сыйлап алат силерди. Сыйлаган жерде сый каадасы болмой коймокпу өзү? Өнөт да, өнөт бирдемке”, – деп эче курдай уулдарынын кулагына аталык сөзүн куйган. Көрсө, кайран киши оозунун желин бөөдө коротпоптур, жанын сабалап какшанбаптыр ошондо. Мындай акылга дыйкан адам эле го деги кайран өзү” (1.136-б.). Басыттын турмуштагы позициясы, балдарым дегенде баарын таштап, аларга жогоркудай акыл айтып тарбиялагандагысы, ар бирин бирден кызматка отургузуп, көңүлү тынчтыгы, ага карабай балдары “өлсө эртерээк өлсө болот эле” дегенчелик кылып күтүп жатканы, турмуштун мындай өйдө-ылдыйы, психологизм мыкты берилген. Ал эми анын каршысындагы баланын ким күндү алып келип берем десе эле ошого төбөсү көккө жетип, ылай куюштуп, отун ташышып оор жумуш аткаргандагысы, бирөөлөр зордуктап, өлтүрүп салган кызды көрүп калгандагысы үчүн ошол көркоолордон өзүдагы бейкүнөө өлүм тапкандагысы, аны узатуу зыйнатына кичинекейинде эле аны таштап, коңшу айылдагы бир аракечке күйөөгө тийип кеткен энесинин дагы кишидей болуп келе албагандыгы, чабаганга барган адамга карата баланын өгөй атасынын: “Адампөөш баласы өлсө эмне экен? Өлмөктөн ары өтүп кетсин, ырас болуптур? Биякта, акыл-эси жайындагы балдарынын алапайын табалбай жатса, “баласы эмеспи” дептир, урганым жок, арам сийдикти! Каны меники эмес!..Ошо да адам беле?! И-ээ ушуларга таңмын, бир чуңкурка эле таштап коюшпайбы аны...”, – деген жообу окуган адамдын жүрөгүн сыздатат. Энесинен деле кылдай мээрим көрбөй, ал тургай ал уулун даараткананын тешигине салып өлтүрүп салаарда байкап калган бир жесир кемпирдин баланы асырап алышы, анын да кийин дүйнө салып, анын жаман үйүндө жалгыз калган баланын тагдыры эң оор. Жазуучу бул өңдөнгөн нерселерди айтуу менен Ч.Айтматовдун “Канткенде адам уулу адам болот?” деген улуу суроосун адамзатынын алдында дагы бир жолу коюп жаткандай. Адамдык мамилелер көп жагынан чиеленишип, адам үчүн бул турмушта эмне баалуу экендиги ар биринин жеке дүйнө таанымына жараша. Адам баласынын ар түрдүүлүгүн, алгач төрөлгөндөн таза болуп, улам жашы өйдөлөгөн сайын кирдей

баштаарын ушул сыяктуу терең философиялык маселелерди жазуучу чыгармасында кенен козгогон.

“Күн кармаган бала” повестинин көркөмдүк ийгиликтери дагы арбын. Андагы монолог, диалог, сүрөттөө сыяктуу элементтер чебер берилген. Мындан тышкары аталган чыгарманын ийгилигин арттырып турган дагы бир нерсе – чыгарманын тили. Адатта С.Раевге мүнөздүү болгон диалектилик нерселер бул чыгармада дагы арбын учурайт. Айталы, чыгарманы окуп баштагандан эле учураган, тек жай окурманга кай бирлеринин мааниси ачык болсо, кай бирлери такыр жаңы болгон сөздөрдү тизмектеп көрөлү: дамамдан арасат (башынан бүдөмүк), асан (күмөн), айбарлуу (айбаттуу), доол, шүдүгөр, бейчеки, бакат (бүткүл), аленгир салдыруу (ала салдыруу), көзгө куник (көзгө суук), ада (жок), жер кыямы өм болуп, допу (топу), итабар (бир топ), аныт (өрөөн), дапа, абаз (аныз), араз (нерсе), парас кылуу (андоо), алейне (беймаал), азадар, сопук (сөпөт), бажаруу (аткаруу), даргүмөн (күмөндүү), бесаз, азырым, азет, кайгай (көйгөй), заады (эч качан), бинээ, дилазар, ташпиш (түйшүк), бакат (түгөнгүр), дамамат (дегеле), баглык (көз каранды), баазы, асырдан (байыртан), собур (ышкы), капья (капысынан), непада (кээде), тамам болоор (бүтөөр), ылаажы (арга), бейман, асылеси (куйкасы), тараз бою, азгынчалык (аз), непас (күч-кубат), алем, андаза ойлор, күдүк (күмөн), далба, наамарт жаны, итапкан (бир топ), нооча, бекене, мойлочон соз, наати, ле (эле), дад, маала, азым киши (кымбат киши), закмат, набат иш, айбаалыдай, ашепки (жаңылыш), кептин ажытын (кептин төркүнүн), асел (бал), мойноп болуп угуу, адаа, дартман (оорукчан), баден (өң), мустакем, куник (түрү суук), жаахангер, безээр жин, алээти, асиет, амала (арга), акар-чакар (түйшүк), мүсүрөт, наал, асар, абыгер, ылым такатты (батты), напа, апаз (табышмактуу), аңгар, саргыткан, пешкадамдык, адети (адаты), мойсопут, адиса, азет, адампөш ж.б. Жанагындай контрасттуу, карама-каршылыктуу адамдык мамилелер, тагдырлар шартын бул саналган сөздөрдү кошуу менен сүрөттөп, ансыз дагы миң кырдуу, миң сырдуу болуп жаткан сюжеттердин тизмегин андан дагы тереңирээк ачып берген. Диалектилик сөздөрдү чыгарманы көркөмдөө үчүн ыктуу колдонуп жаткандыгы үчүн жазуучуну биз күнөөлөгөнгө акыбыз жок. Окуянын кайсы чөлкөмдө өтүп жаткандыгы сүрөттөөлөрдөн дагы, диалогдордон дагы айкын байкалат. Мунун өзү С.Раевдин жазуучулук почеркин аныктайт.

Жыйынтыктап айтканда, С.Раевдин “Күн кармаган бала” повести өз максатына жеткен, адамзаттык масштабдуу маселелерди ийине жеткире көтөргөн мыкты чыгарма, кыргыз адабиятынын китеп текчесинен көрүнүктүү орун ала турган китеп десек болот.

Адабияттар:

1. Раев С. Ханышанын көз жашы. – Б., 2008.
2. Раев С. От мыслей я не устаю, МСН, 7 октября, 2005.

Рецензент: кандидат филологических наук, и.о. профессора Исабеков И.